

Dejan Šinko, Rogašovci

ŽIVALI KOT MOTIVI IN SIMBOLI V JARČEVI POEZIJI¹

▾ Nekateri živalski motivi v poeziji Mirana Jarca preraščajo v simbole. V prispevku ugotavljamo, da motivi žival, zver, ptica, *ptiček*, *ptič*, *pav*, *pavov krik*, *konj*, *pelikan*, *riba*, *ribnik*, *skovir* in *čreda* ohranijo arhaičnost in smiselno samostojnost. Živalski simboli v novem pesniškem okolju nastopajo kot različice arhaičnih simbolov.

1 Uvod

Razumevanje in raba simbolov sta tesno povezana z razumevanjem kultur, v katerih simboli nastajajo. Simbol je kot del znakovnih sistemov človeških civilizacij posrednik pomena. V tradicionalni literarni vedi ga srečujemo skupaj s pojmi, kot so metafora, emblem, alegorija in parabola. Simbol torej ni edini znak, ki prenaša abstraktno v konkretni obliki. Kot plod domišljije se rad naseljuje v pesniške svetove. V pričujočem prispevku ga moramo podrobneje opredeliti, saj ga sicer ne ločimo od najpreprostejše besede, ki že sama po sebi prenaša pomen. V pričujočem prispevku, v katerem opazujemo nastanek živalskih simbolov v poeziji Mirana Jarca, se naslanjamo na Lotmanovo pojmovanje simbola in na pojmovanje, kot ga v Uvodu Slovarja simbolov zapiše eden od avtorjev slovarja, Jean Chevalier.

2 Različni pogledi na simbol

Jurij Mihajlovič Lotman, ustanovitelj moskovsko-tartujske semiotske šole, se je naslonil na ruske formaliste, vendar jih je kritično pretresel in oblikoval svojo teorijo. Nekatero njegovo razpravo so prevedene v slovenščino. Leta 2006 je v prevodu Urše Zabukovec in Milana Jesiha izšla knjiga z naslovom *Znotraj mislečih svetov*, v kateri je tudi razprava o simbolu z naslovom *Simbol v sistemu kulture*. V njej Lotman zapiše definicijo simbola: »Najbolj primarna predstava o simbolu je povezana z idejo neke vsebine, ki na svoj način služi kot oblika neke druge, s strani kulture praviloma bolj cenjene vsebine.« (Lotman, 2006: 156) S svojo povezovalno močjo simboli prenašajo »tekste, sižejske sheme in druge semiotične konstrukcije iz ene kulturne plasti v drugo /.../ s tem ko ohranjajo kulturni spomin, sami kulturi preprečujejo, da bi razpadla na posamezne kronološke plasti« (Lotman, 2006: 157). Simbol ima dvojno naravo, saj se v kulturi realizira v svojem invariantnem bistvu, torej je ponovljiv, po drugi strani pa je v aktivnem odnosu s kulturnim kontekstom, ga spreminja in se pod njegovim vplivom spreminja tudi sam in tako svoje invariantno bistvo podaja v različnih variantah (Lotman, 2006: 158). Nekateri simboli imajo večje smiselne potenciale kot

¹ Prispevek je nastal v okviru podiplomskega študija pod mentorstvom red. prof. dr. Jožice Čeh Steger in je del predelane diplomske naloge z naslovom *Motivika in simbolika živali v poeziji Mirana Jarca* (Šinko, 2012).

drugi. Lotman pravi, da so preprosti simboli v tem pogledu močnejši: »Križ, krog, pentagram imajo večje smiselne potenciale kot, na primer, Apolon, ki odira kožo Marsu /.../. Ravno 'preprosti' simboli so simbolično jedro kulture.« (Lotman, 2006: 158) Lotman razlikuje med simbolom in reminiscenco (citatom). Pri slednji zunanja raven vsebine ni samostojna, ampak napeljuje na neki obširnejši tekst, »simbol pa je na ravni vsebine in oblike nekakšen tekst z vase zaprtim pomenom, ki z jasno izraženo mejo omogoča, da ga izločimo iz semiotičnega konteksta, ki ga obdaja«² (Lotman, 2006: 156).

Slovar simbolov navaja, da se simbola ne da definirati.³ Vseh njegovih vrednosti se ne da izraziti z besedami, kajti »simbol se predaja in beži, bolj ko se razjasnjuje, bolj se skriva« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 5–6). Zakaj potem govorimo o simbolu in čemu potreba po pisanju definicij oziroma razlag posameznih simbolov? Chevalier pravi, da je zaznavanje simbolov osebna stvar, splošno preučevanje simbolov pa še ni dovolj daleč, da bi rodilo celostno teorijo. Razlaga simbola se mora nasloniti na kulturno okolje, sami simboli pa so kompleksni, nedoločeni, vendar usmerjeni. V Slovarju simbolov so izpostavljene tri značilnosti simbolov: »stalnost, medsebojno prežemanje in večrazsežnost« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 6–11).

Janko Kos pojasni, da »[prihaja izraz] *simbol* iz grške besede 'sýmbolon', kar je prvotno pomenilo razpoznavni predmet ali znamenje. Seveda so pomeni, ki jih ima simbol v sodobnih umetnostnih vedah, zelo različni. Tako pomeni v umetnostni vedi nekaj drugega kot v literarni, pa tudi tu razumejo različni teoretiki pod simbolom pogosto vsak kaj drugega.« (Kos, 2001: 84)

Kosu predstavlja simbol »sestavni del vsebine, ne pa morda zunanje forme in v tej zunanjega stila, kot se da trditi za metaforo. Simbol je torej oznaka za posebno tvorbo ali razmerje, ki se pojavlja znotraj vsebine, to pa v tesni zvezi z motivom in temo.« (Kos, 2001: 84) Kos še dodaja, »da je simbol najprej motiv,⁴ se pravi kak predmet, konkreten pojav ali celo dogodek; s tem se simboli postavljajo v isto vrsto z drugimi motivi. Njihova posebnost pa je ta, da niso samo to, za kar se kažejo, se pravi, da niso navadni motivi, ampak imajo globlji 'pomen' ali 'smisel'.« (Kos, 2001: 84)

Matjaž Kmecl trdi, da je simbol »le tip metafore, kjer je subjektivna raba besed prignana do skrajnosti« (Kmecl, 1996: 118). V poeziji se pogosto pojavlja vprašanje, kako razlikovati med metaforo in simbolom. Jožica Čeh (2004: 90) vidi rešitev ravno v Lotmanovi definiciji simbola, saj ima ta funkcijo besedila, metafora pa je z besedilom zvezana.

² Lotman še dodaja, da se simbolu ni treba vključevati v sintagmatske nize, ko pa se vključi, ohrani svoj smisel in samostojnost. Brez težav izstopi iz semiotične okolice in se nato zlahka vključi v novo tekstno okolje. Tako ne pripada samo eni sinhroni plasti kulture, ampak jo prebada po vertikali. Spomin simbola je daljši od spomina njegove nesimbolne okolice (Lotman, 2006: 157).

³ Čeprav se simboli izmikajo klasifikaciji, to ni področje anarhije. Simboli predstavljajo stalnico v zgodovini religij, družb in individualnega psihizma (Chevalier, 1993: 6–18). Jožica Čeh (2001: 29–30) pravi, da je problem interpretacije simbola problem interpretacije literature, kjer si stojita nasproti pesniška in znanstvena resnica.

⁴ Janko Kos navaja, da prihaja ime »iz latinskega glagola 'movere' in prvotno pomeni gibajoče se, gibalno. /.../ Motivi so vsebinske enote v besedni umetnini, sestavljene večidel iz snovno-materialnih prvin, tako da se te povezujejo med sabo v večje predmetne sklope, postavljene v okvir objektivnega časa in prostora. Motivi so torej lahko predmeti, liki, situacije, osebe in podobno.« (Kos, 2001: 80)

3 Živalski motivi in simboli v Jarčevi poeziji

Jarčev lirski subjekt je naravi in živalim blizu. Janko Kos omenja, da doživlja Jarčev nasprotje med naravo in sodobno civilizacijo kot tragedijo človeka. Človek se je naravi odtujil, bliža se vesoljna katastrofa, zaradi katere ostane človeku samo želja po begu, pozabi in zabavi (Kos, 1992: 305).

Franc Zdravec izpostavlja motiv osamljenosti lirskega subjekta. Razumnika družba ne sprejema, je vesoljsko izgubljen, ob tem pa se boji, da je še najbolj odtujen samemu sebi (Zdravec, 1993: 53–54). Živalsko ime *pav* je nekakšen reprezentativni primer rabe Jarčeve ekspresionistične besede,

ki ostro zareže v noč, v čustveno pristnost lirskega subjekta in se kaže kot samonadziranje (Zadravec, 1980: 246).

Fran Petre (1995: 145) je o Jarčevi preneseni besedi pisal v *Naši sodobnosti*. Navaja, da Jarc ne obravnava vsakodnevnih stvari, ne sprejema starih obledelih metafor in simbolov, ampak išče nove, nevsakdanje, v glavnem iz narave, živalskega sveta in tehnike.

Bojana Stojanović (1987: 15) pravi, »da se Jarc ni držal neke definitivno opredeljene miselne smeri«, ampak je že od začetka zaupal svojemu pesniškemu daru, instinktom. O svojih prvih simbolističnih nastavkih govori pesnik sam v pismu Zinki Jarc iz leta 1919: »Povzpел sem se do neke vrste simbolizma: vse, kar je na zemlji, je le odsev nekega drugega pravega življenja.« (Stojanović, 1987: 15–16)

Pesnik ugotavlja, da se bo materije oziroma motivov loteval tako, da mu bodo vedno služili kot prenosniki nekega oddaljenega, skritega pomena, kar je seveda bistvo simbolizma. V tej luči moramo opazovati tudi živalske motive in simbole. Marjan Dolgan v zvezi z Jarčevo novelo *Pustolovec* zapiše, da je Jarc »prenehal verovati, da se posameznik ali celo množica lahko dokončno notranje prenovi v tostranskem svetu, in začel verovati, da je to mogoče samo transcendentno« (Dolgan, 1996: 112–113).

3.1 Analiza živalskih motivov

Živalske motive smo poiskali v vseh treh pesniških zbirkah: *Človeku in noči* (1927), *Novembrskih pesmih* (1936) in *Liriki* (1940) ter v *Pasijonkah*, v katerih so tiste Jarčeve pesmi po izidu *Lirike*, ki jih je v knjigo *Človek in noč* (1960) uvrstil urednik Bojan Štih.

V Jarčevi poeziji se pojavljajo obča živalska poimenovanja (žival, zver, čreda) in živalska imena po živalskih razredih, družinah, rodovih in vrstah⁵ (*ptica, konj, pav, riba, skovir, goved, krava, pes, lev, vranec, pelikan*). Pri analizi smo upoštevali tudi motive in motivne drobce, ki so v neposredni pomenski zvezi z neko živalsko vrsto: *ribnik – riba, mravljišče – mravlja, pavov krik – pav, čebelnjak – čebela, pajčevina – pajek, konjenica – konj, griva – konj, peroti – ptič*. Motiv *sfinga* je poseben, saj je *sfinga* pol žival (lev), pol človek. Tovrstnih motivov je skupaj 21.

3.1.1 Živalski motivi in simboli v zbirki *Človek in noč*

Jarčeva prva pesniška zbirka *Človek in noč* iz leta 1927 je »tematsko trodelna, izpoveduje pesnikovo ljubezensko in družbeno odtujenost, spor med čustvom in razumom ter vesoljsko tesnobo in radoživost« (Zadravec, 1972: 37). Od 22 pesmi iz zbirke je sedem takšnih, ki vsebujejo živalske motive, pet pa jih vsebuje živalske simbole. V tej zbirki se pojavijo naslednji motivi in simboli (pogostost pojavitve je zapisana v oklepajih, kjer zapisa ni, gre za eno pojavitvev): *ptica* (6), *žival* (3), *zver* (2), *pav* (2), *pavov krik*, *mravljišče*, *lev*, *sfinga*, *pajčevina*, *konjenica*, *vranec*, *griva*, *titanski konji*, *zverska naslada*, *zverski pogled*, *kače*, *peroti*, *skovir*.

Ptice se pojavijo največkrat in imajo pri Jarcu zelo pomembno vlogo. V kulturnem spominu predstavljajo življenje med nebom in zemljo, hrepenenje in

⁵ Podrobnejšo razdelitev po znanstveni klasifikaciji izpuščamo in zato na primer *vranca* uvrstimo med *konje* (gre za isto živalsko družino; vranec je konj črne barve), *ptiča* in *ptička* pa med *ptice* (gre za drugačno poimenovanje istega živalskega razreda).

svobodo. Jarc jim pripiše še lastnosti nedosegljivega, odtujenosti, odmknjenosti in lažnega hrepenenja. Tem romantičnim, skoraj obrabljenim pesniškim motivom in simbolom je pesnik tako razširil pomen. *Ptice* so dobile novo simbolno vlogo, ki ustreza ekspresionistični poetiki. Živali so skupina živih bitij, ki jim človek pripisuje etično čistost. Po njih se zgleduje, vendar jih ne dosega, v ospredje mu silijo duhovne vrednote in ideja o preprostem življenju, ki pa ostaja le želja. *Pav* predstavlja Jarčev najbolj slikovit ekspresionistični simbol. Njegova moč izhaja iz odtujenega in avtonomnega živalskega sveta. Pavov krik je manifestacija potencialne živalske moči in vdora v zasebnost lirskega subjekta. V *pticah*, *konjih* in živalih se skrivajo tudi romantične, simbolistične ideje, od katerih se ekspresionistično zasnovana pesniška zbirka noče preveč oddaljiti, ampak se deloma nasloni na klasično poetiko. Uporaba živalskih motivov in simbolov sledi ekspresionistični zasnovi prve Jarčeve pesniške zbirke.

3.1.2 Živalski motivi in simboli v zbirki *Novembrske pesmi*

*Novembrske pesmi*⁶ so s petnajstimi pesmimi najkrajša zbirka. V tej zbirki se lirski subjekt želi zliti z družbo, vendar opazimo, da se Jarc težko oddaljuje od idej iz prve zbirke. Zadravec (1972: 39) pravi, da je Jarc sredi dvajsetih let doživljal duševni in stilni preobrat in se zavzemal za realizem, za odmik iz vesoljnih razsežnosti.

V tej zbirki so tri pesmi, ki vsebujejo samo živalske motive, tri vsebujejo samo živalske simbole, dve pesmi pa vsebujeta oboje. Skupno število pojavitev živalskih motivov in simbolov je dvajset.⁷ Pojavijo se naslednji živalski motivi in simboli (pogostost pojavitve je zapisana v oklepajih, kjer zapisa ni, je pojavitev ena): *konj* (7), *žival* (3), *ptič* (3), *krava*, *goved*, *riba*, *pes*, *čreda*, *živali*, *ribnik*, *čebelnjak*.

Živalska motivika se je premaknila v smer socialnega diskurza in izgubila oster ekspresionistični izraz. Pesnik se je približal pojmu »skupnega« z motivi, kot so čreda, ribnik, čebelnjak, prav tako z uporabo živalskih imen *krava* in *goved*, ki dajeta človeku hrano. »Premik iz subjektivistične lirike k miselno in motivno objektivni je bil izraz pesnikovega zavestnega preobrata od sebe k skupnostnim vprašanjem.« (Zadravec, 1972: 40) Kljub temu lirski subjekt ostaja le opazovalec in kritik družbenih razmer, živalske motive pa tokrat uporabi za slikanje družbe, ki slepo in plašno sledi aktualni ideologiji (*čreda*). Živali uporabi tudi kot sredstvo za beg in pomoč človeku (*konji* naj bi pomagali hlapcu pri družbenem vzponu). Živali ohranjajo simbolno moč iz prve pesniške zbirke. Največ sporočajo s svojim preprostim bivanjem, kar pesnika vedno znova pritegne. Živalske motive in simbole uporablja z velikim spoštovanjem, predvsem kot opozorilo človeku. Narava je urejena, kaos vlada le v človeku in njegovih razmerjih z drugimi.

3.1.3 Živalski motivi in simboli v zbirki *Lirika*

Zadnja pesniška zbirka nosi preprost, a pomenljiv naslov *Lirika* in ne prinaša skrajne kozmološke ontologije niti objektivnega prikaza družbe, čeprav Zadravec omeni, da so objektivni, narodno označeni motivi prerasli »človeka in noč« (Zadravec, 1972: 40). Bojan Štih pravi, da intenzivno nacionalno

⁶ V *Liriki* se od devetnajstih pesmi pojavijo živalski motivi in simboli samo v šestih, so pa enakomerno razporejeni: v sedmih pojavitvah najdemo štiri motive in tri simbole.

⁷ Od petnajstih pesmi se v osmih pojavijo živalski motivi in simboli.

čustvo ni enako standardnemu rodoljubju (Jarc, 1960: 449). Pesnik je v tej pesniški zbirki še najbolj klasičen in tudi najbolj »liričen«. Je zelo umirjen in vznemirjen hkrati, kar izpoveduje z držo resigniranega modreca. Zdravec bi nam pritrdil s tem, ko pravi, da je Jarc »v *Liriki* končno odpravil ekspresionizem, tudi v 'zunanji' obliki pesmi je postal klasik (od petindvajsetih pesmi je šestnajst sonetov). Prejšnji razkošni metaforik, pisec prostih oblik je zdaj skrbno ekonomiziral izraz in obliko lirskega motiva.« (Zdravec, 1972: 41)

Živalski motivi, kot so *ranjeni pelikan*, *mrtva ptica*, *noreče živali*, *živalsko živ človek*, *zver*, *odsotne ptice* prav gotovo ne pričajo o objektivni narodni liriki. Če se naslonimo na sicer majhno, a zgovorno število živalskih poimenovanj v zbirki, ugotovimo, da so izključno subjektivna, meditativna in ontološka. Simbolno poimenovanje *pelikan* združuje spomin, bolečo izkušnjo mladosti z nič boljšo sedanostjo, *mrtva ptica* označuje odsotnost življenjskega smisla in upanja, živalsko živemu človeku je samo do uživanja po beznicah, odsotnost *ptic* pa utrjuje osamljenost lirskega subjekta. Ti motivi kažejo na negativno izkušnjo in razočaranje v odnosu do sveta, medtem ko *noreče živali* govorijo o pomladi, o prebujenju in mirnem življenju, *ribe* se varno skrijejo v sredino veselja, obstala *krotka zver* pa je spomin na nekdanji idilični svet.

V sedmih pojavitvah najdemo štiri živalske motive in tri simbole, kar pomeni, da je približno ohranjeno razmerje med motivi in simboli. Ker je živalskih motivov malo,⁸ lahko sklepamo, da jih je pesnik začel opuščati. Premikal se je v smer zrelega in preišljenega pesništva, uporaba pesniškega jezika pa postaja še subtilnejša.

3.1.4 Živalski motivi in simboli v *Pasijonkah*

Bojan Štih v Urednikovi pripombi zapiše: »Le pesmi iz zadnjega obdobja po izidu *Lirike* je urednik povezal v samostojen cikel in ga imenoval po eni izmed pesmi – *Pasijonke*.« (Jarc, 1960: 456) V ciklusu *Pasijonke* je zbranih le sedem pesmi. Štiri vsebujejo tri živalske motive in tri živalske simbole. *Ptice* se pojavijo dvakrat, preostala poimenovanja (*božja zver*, *pajčevine zanka*, *konji*, *žival*) pa enkrat.

Pesnik se vrača k ontološkimi in zgodovinskimi vprašanjem. Lirski subjekt je priča vojnim grozotam in tudi sam sluti konec svojega življenja. Obžaluje, da se človek iz zgodovine ničesar ne nauči. Jezdec *konji* še vedno teptajo zemljo, kjer so pokopani očetje, možje prejšnje vojne. Le še *ptice* nosijo partizanski pozdrav domov, *pregnana žival* živi po naravnih zakonih, človek pa si zakone ustvarja sam in se tako ujame v lastno zanko, preganja samega sebe. *Božja zver* je nespremenjena, pristna mati narava.

3.2 Preraščanje živalskih motivov v simbole

Pri presojanju simbolne moči motivov smo se oprli na Lotmanovo teorijo simbolov in na Slovar simbolov avtorjev Jeana Chevaliera in Alaina Gheerbranta. Slovar na podlagi historičnega in kulturnega konteksta razlaga oziroma opisuje simbole, ki jih potem primerjamo z obravnavanimi motivi, ki

⁸ Od devetnajstih pesmi se živalski motivi in simboli pojavijo le v šestih.

preraščajo v simbole. Relativno majhno število pojavitev nekoliko otežuje vertikalno analizo in primerjave rabe simbolov v pesmih.

Miran Jarc je bil skrajno samokritičen pesnik, tudi živalske motive je uporabljal z velikim občutkom za slogovno in pomensko umeščanje v svojo poezijo. V treh omenjenih zbirkah in *Pasijonkah* najdemo skupno 27 različnih živalskih motivov, njihovih pojavitev pa je 61.

Žival se pri Jarcu lahko kaže kot simbolna ali nesymbolna podoba, v obeh primerih pa je lahko mimetična ali nemimetična. Simbolne podobe smo razvrstili v simbolna območja.⁹ Pri skoraj polovici¹⁰ vseh pojavitev živalskih poimenovanj gre za simbolno rabo. Polovica obravnavanih živalskih imen ostaja na ravni motivov. Njihova simbolna moč je šibka, zato lahko funkcionirajo le s pomočjo konteksta. Živalski motivi lahko preraščajo v eksistencialne oziroma bivanjske, metafizične in iracionalne, nacionalne in socialne ter etične simbole.

3.2.1 Žival kot metafizični simbol

V Jarčevem metafizičnem svetu se znajdejo tudi živali, ki simbolizirajo ontološke razsežnosti in predstavljajo vez med čutnimi zaznavami in tistim, kar se čutnim zaznavam skriva. Z Jarčevo kozmološko perspektivo se ujema tudi opis živali pri Chevalieru in Gheerbrantu:

Žival kot arhetip prestavlja globoke plasti podzavesti in nagona. Živali so simbol načel in kozmičnih sil, tako snovnih kot duhovnih. Zodiaška znamenja so lep primer za to, saj evocirajo kozmične energije. /.../ Simbolika živali /.../ je neskončno širok pojav, saj zajema vso človeško zgodovino in ne le trenutek iz naše civilizacije. (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 720–721.)

V pesmi Samoten (Jarc, 1960: 41) tvori simbol *živali* odrešilni, nerealni svet, ki mu lirski subjekt sledi. Pesem govori o izgubljenosti človeka v vesolju. Lirski subjekt ekspresionistično izraža zavračanje človeške vrste in se prek degradacije na živalsko raven želi vrniti v vesolje kot atomski delec. Gre za idejo o neumrljivosti duše, hkrati pa je čutiti prisotnost želje po opustitvi intelektualne ravni. Živali mu predstavljajo most do pristne narave. Kljub evolucijskemu nazadovanju gre za duševni napredek, za vračanje v vesolje, samopozabo in izbris: »*Kdaj zrastem nazaj preko živali in drevesa / v brezčasno / tišino gora, v vdanost brezvoljno?*« (Jarc, 1960: 41) Rastline in živali lirskemu subjektu predstavljajo odrešitev, neki svet, ki mu lirski subjekt sledi in v katerem bi si želel spočiti od človeškosti. Da bi lahko motivi odprli vrata v metafizični svet, prerastejo v simbole.

Ptica v dekadenci pesmi Nemo mesto (Jarc, 1960: 53) simbolizira neko zelo oddaljeno metafizično pokrajino, v kateri se lirski subjekt začasno in udobno namesti, potem pa hitro ugotovi, da je takšna pokrajina le privid. Pesem govori o sivem, turobnem, pasivnem in morbidnem mestu, ki skorajda ne kaže znakov človeškega življenja. Sliši se glas klavirja, predmestni otroci se igrajo z žogo, kazalci na zvoniku pa so namenjeni le sami sebi. V mestu so vse stvari mrliško tihe. Lirski subjekt ne išče vitalnega in hrepečnega sočloveka, saj se je ta že zdavnaj umaknil v svoje misli. Sluti, da prihaja obdobje nemira, vojne in smrti. Zelo rad bi pobegnil iz tega mesta,

⁹ Simbolna območja so kategorije, v katere razvrščamo simbole glede na njihovo funkcionalno in pomensko sorodnost.

¹⁰ Natančneje: 25 od 61.

vendar nima poguma in ne upanja: »*Nad strmo streho poletava ptič. / Kako je ozek pravokotnih sinji / nad ulico. O, daleč so širjave... / Ptič odšumel je ... Pljuska življenja ... Daleč, / o, daleč je odplaval sanjski ptič ... / Še slutnja se ne upa več za njim.*« (Jarc, 1960: 53–54) Strma streha poudarja višino, ki jo ptič brez težav obvlada. Ptič,¹¹ ki je prerastel v simbol, je odplaval daleč in zapustil mesto. Morda je odšel v boljši kraj, a je tudi »*tam samo – privid / in morda tudi tam preži le smrt*« (Jarc, 1960: 54).

V ekspresionistični pesmi Pav v mesečini (Jarc, 1960: 20) pav s svojim krikom hipno in nagonsko prekine človekovo meditacijo. Rezek glas živali vdre v intimo sanjača: »*In ko je bila čaša duše polna bisernih snov, / je v prostoru je tiho zvenceh zlatih zvonov / pav zaklical v noč. – –*« (Jarc, 1960: 20) Pav predstavlja živalski svet in stvarnost. Lirski subjekt govori o veri v ljubezen v dvoje, ki jo pavji krik prelomi. Umirjena, ljubezensko obarvana blaženost je postavljena nasproti živalskemu nagonu, kjer se ljubezen manifestira po drugačnih principih. Pav je tudi znanilec neke stvarne resnice, ki pravi, da je »*ona odšla bogvekam*« (Jarc, 1960: 20). Lirskemu subjektu so se sanje razblinile, kar na pava ne vpliva, saj kot del narave nima želje po konstruiranju realnosti, ampak realnost živi. Pav¹² je simbol te neizprosne naravne tendence po bivanju brez miselne pogojenosti.

Živali v pesmi Godba na potaplajoči se ladji (Jarc, 1960: 32) simbolizirajo del stvarnosti in vesolje hkrati, *ptica* simbolizira oznanjenje. V pesmi Tercine o življenju in umetnosti (Jarc, 1960: 96) simbol božje *zveri*¹³ prihaja iz metafizičnega sveta in predstavlja skriti um celotnega kozmosa, tudi narave. Manjšalnica *ptiček* implicira prikrito nedolžnost.

3.2.2 Žival kot bivanjski simbol

Jarčeva poezija je polna bivanjskih vprašanj, vprašanj o smislu in napredku življenja. Živali so človekove sopotnice, sobivajoče kraljestvo, ki ga Jarc opazuje, spoštuje in subtilno podaja v svoji liriki.

Živali v pesmi Némost (Jarc, 1960: 50) simbolizirajo del živega zemskega stvarstva, v katerem lirski subjekt ne zna živeti preprosto. Takemu vitalnemu stvarstvu je najbližje ponoči, ko spi, saj je takrat najbolj pristen. Pesem je ekspresionistična in govori o brezčasu in samotni človeški pokrajini, ki sicer vsebuje rastline in živali, a je vseeno néma. Najprej so omenjeni *konji*, simbol ognjenega, skrivnostnega in človeku odmaknjenega življenja. Takšno vitalnost lirski subjekt le opazuje. Sledijo rastline in zemeljska prostranost, tako da živali v njej zaživijo kot samosvoje kraljestvo. Stare žene tej pokrajini ne morejo dati pomena oziroma v njej ne najdejo smisla. Upanje jim morda vzbujajo le otroci, živali in rastline: »*Ko gledajo rastline in živali / in deco, jih oživlja bled smehljaj, / kot da se ozirajo na svoje delo.*« (Jarc, 1960: 50) Vseeno pa je za njih najlepši čas noči, ki v ljudi vrača stvarstvo. Noč je čas, ko duše spijo in ni pomembno, če se še kdaj zbudijo: »*In ne vedo več, da so blizu – smrti.*« (Jarc, 1960: 50)

Konj v socialni ekspresionistični pesmi Hlapec Andrej (Jarc, 1960: 50) predstavlja simbol živosti, telesne moči in pripadnosti svojemu lastniku, ki ga lahko sicer uporablja kot sredstvo za napad in obrambo, največkrat pa ga mora izkoristiti za težaško delo. Hlapec je podoben konjem, z njimi prija-

¹¹ Slovar simbolov (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 492–493) navaja, da je ptica »zaradi letenja tako rekoč vnaprej določena za simboliko razmerij med nebom in zemljo. V grščini je že beseda ptica lahko bila sinonim za napoved ali sporočilo neba. /.../ V keltskem svetu je ptica na splošno glasnica ali pomočnica bogov in drugega sveta.«

¹² »Iz pava zelo radi naredimo podobo nečimrnosti, sicer pa je ta ptica, atribut Zevsove soproge Here, predvsem sončni simbol; to ustreza repu, ki ga lahko razširi v pahljačo« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 437).

¹³ Slovar simbolov *zveri* ne razlaga.

teljuje in z njimi trpi. Do konjev čuti bratovsko ljubezen.¹⁴ Lirski subjekt se moralno postavlja na stran živali, čeprav hrepeni po civilizacijskih standardih, po položaju in ugledu v družbi: »*Ne ne, postojte: če bi se v čudežu zbrali / vsi moji konji, pribegli od vseh gospodarjev, / na enem kraju, o, to bi videli / hlapca Andreja, mogočnega v novi slavi.*« (Jarc, 1960: 60) Pesem sklene s popolno predajo, kjer celo nadomesti konja: »*Potem – bo spet dobro / in spet se bom zadnji ponižno sklanjal pod jarmom.*« (Jarc, 1960: 60)

*Riba*¹⁵ v pesmi *Godba na potapljaški ladji* (Jarc, 1960: 34) simbolizira nezahtevno življenje, življenjski cikel in plodnost. Ravno v tem pogledu se loči od ptic. Lirski subjekt v njenih gibih opazi odsotnost razmišljanja in namena. Riba preprosto biva, ne zahteva ničesar dodatnega. Riba je v nasprotju s pticami najnižje pri tleh, kjer želi tudi ostati: »*Ko gledam ribo, ki se požene iznad vode, / da bi srknila sonce ali zrak, / pa se spet hlastno vrže valovju v naročje nazaj ...*« (Jarc, 1960: 34)

Skovir v pesmi *Samoten* (Jarc, 1960: 41) je ptica, ki simbolizira usodo in strah pred življenjskimi spremembami (smrtjo), kar lirskemu subjektu onemogoča normalno, običajno življenje, hkrati pa postane obseden z mislijo na izgubo lastne tuzemske biti. Skovir je sova,¹⁶ ki skovika (SSKJ). Usoden je krik *skovirja* na samem začetku pesmi. Človek je kozmološko izgubljen, najmanjši nočni glas mu že pomeni eksistencialni premik. Lirski subjekt se ukvarja s paranoično mislijo o samem sebi, zato ne more biti miren – rad bi se vrnil v večno samopozabo in se skrnil pred vsemi zemskimi stvarmi. V spokojnosti vidi grožnjo, skovir simbolizira črno slutnjo: »*Polnočni skovir je priklical iz smrečja črnega / rastoči srp, da se je z bala nebeška plošča. / Ogrnil sem se s tišino plašča srebrnega / in svežega miselnega lošča.*« (Jarc, 1960: 41) Rastočega srpa se boji celotno vesolje. Lirski subjekt ima slutnjo smrti, morda pa si smrti celo želi.

Odsotne *ptice* v pesmi *Sejalec v zimi* (Jarc, 1960: 90) simbolizirajo odsotnost svobode in konec nekega predvsem duševno zdravega življenja. Lirski subjekt izraža osamljenost v ledenem, umrlem svetu. Zemlja mu je edina sopotnica: »*Tako je prav: z zemljó sva zdaj samá, / še ptic ni preko belega poljá.*« (Jarc, 1960: 90)

Pelikan v pesmi *Pogled nazaj* (Jarc, 1960: 69) simbolizira premagovanje življenjskih ran in spopadanje s sedanostjo. Slovar simbolov navaja, da »krščanska simbolika temelji tudi na srčni rani, iz katere tečeta kri in voda, napoj življenja« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 440). Oziranje v preteklost pomeni duhovno in posledično tudi fizično smrt. S fizičnim žrtvovanjem lahko priključimo duhovno ozdravitev.

V pesmi *Zamrznjeni ribnik* (Jarc, 1960: 72) naslovni motiv preraste v simbol smrti in odsotnosti upanja. Če so *ribe* simbol preprostega življenja brez posebnih zahtev, je zamrznjeni *ribnik* simbol prenehanja slehernega življenja. Izginjajoče *ptice* v pesmi *Jesen* (Jarc, 1960: 39) simbolizirajo izginjajoče veselje in življenje, s tem pa se v človeka, njihovega opazovalca naseli žalost. Prenehanje *ptičjega* petja v pesmi *Vhod v Trento* (Jarc, 1960: 43) simbolizira prenehanje vitalnosti, življenjske aktivnosti in smisla. Če gre za smrt ptic pevk, to simbolizira smrt življenjskega smisla in duhovnega življenja. V pesmi *Vhod v Trento* (Jarc, 1960: 43) speča *zver* simbolizira naravo, mater

¹⁴ »Konj je jezdna žival, vozilo, ladja, njegova usoda je neločljiva od človekove. Med njima nastane posebna dialektika, vir miru ali sporov, dialektika psihičnega in mentalnega.« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 241)

¹⁵ »Riba je seveda simbol elementa Vode, v kateri živi. Ribe so klesali v podnožja khmerskih spomenikov, s čimer so dali vedeti, da plavajo v *spodnjih vodah*, v podzemnem svetu. Riba je simbol vode /.../ povezana je z rojstvom ali ciklično obnovo /.../ Riba je tudi simbol življenja in plodnosti.« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 508)

¹⁶ »Sova /.../ je nočna ptica, povezana z luno, ne prenaša sončne svetlobe in je v tem nasprotje orla /.../ simbolizira dar jasnovidnosti« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 564).

Zemljo, vesoljno bit. S spanjem dobiva ta simbol še večjo moč. Narava se je namensko oddaljila od človeka, a je v sebi še kako živa.

3.2.3 Žival kot etični simbol

Jarc ni bil nagnjen k moraliziranju, temveč je klical k etični prenovi. S pesmijo je človeka prenavljal intuitivno, ne priučeno, moralistično ali sveto-hlinsko.

V simbolistični pesmi *Pod nočjo* (Jarc, 1960: 49) so živali¹⁷ simbol globoke vednosti iz davnine: »V mesečini so pred njimi molili / čisti in močni ljudje, / v sebi nosili so vednost globoko / kakor živali.« (Jarc, 1960: 49) Lirski subjekt pripisuje živalim zelo razvito dušo, ki je še danes takšna, medtem ko je človeška že dolgo izpraznjena. Le oživljajoče legende jo lahko predramijo. Lirski subjekt s pomočjo stare romarske pesmi prebujata spomin na obstoj legend.

Živali v pesmi *O gozdovi širni* (Jarc, 1960: 103) so vredne več kot človek. Simbolizirajo mir, strpnost in sožitje, kar človek ne premore. Živali v pesmi *Godba na potapljaški se ladji* (Jarc, 1960: 32) simbolizirajo trezen in neodvisen socialni razred, ki živi varno, nikogar ne ogroža in nima sovražnikov. To je etično korektno življenje, ki ga človek ni zmožen živeti.

3.2.4 Žival kot narodnostni in socialni simbol

Miran Jarc ni bil socialni pesnik, niti v vojnem času se ni preveč zatekal k neki čisto narodnostni in socialni pesmi. Ostajal je znotraj svojega metafizično-kozmološkega sveta, čeprav je poezijo navidezno oklestil vseh kozmoloških pojavov. Pesnik je bil tih in nebojevit, hkrati pa je bil izjemno vzdržljiv in razumen, tudi ko so okoliščine to komajda dopuščale.

Čreda¹⁸ v pesmi *Pesem o družbi* (Jarc, 1960: 63) se pojavi kot simbol nesamozadostnosti človeka in njegove nujne vpetosti v družbeno okolje, da bi lahko sploh bival, kar kaže na brezizhoden družbeni položaj. Lirski subjekt se sprašuje o smislu življenja. Družba je polna sovraštva, praznih besed in podrtega miselnega reda, zato jo primerja s splašeno čredo: »Ali smo res samo še splašena čreda, / ki se novih pastirjev boji? / Kdo se bodočnosti do dna zaveda / in vendar od groze ne oledeni?« (Jarc, 1960: 63) Moralno čiste prihodnosti lirski subjekt ne more pričakovati, saj noče odločati niti o svoji usodi.

4 Sklep

Živalski motivi v Jarčevi poeziji niso pogosti. Prva, ekspresionistična pesniška zbirka *Človek in noč* vsebuje največ pesmi, hkrati pa v njej najdemo največ živalskih poimenovanj. V *Liriki* se raba živalskih motivov močno zmanjša, saj teži pesnik k besedni redukciji, v ciklusu *Pasijonke* pa se spet nekoliko poveča. Živalski motivi in simboli so v vseh treh pesniških zbirkah in *Pasijonkah* enakomerno številčno razporejeni. Skoraj polovica vseh živalskih motivov prerašča v simbole. Uporaba teh motivov in simbolov se močno ujema z Jarčevim pogledom na svet v določenem ustvarjalnem obdobju. Ob določanju simbolne moči je treba spoznati ožji in širši kontekst motiva, pri katerem ugotavljamo njegovo smiselno samostojnost oziroma

¹⁷ »Živali /.../ sestavljajo delne identifikacije s človekom; vidike in podobe njegove kompleksne narave; zrcala njegovih globokih impulzov, njegovih ukročenih ali divjih instinktov. Vsaka žival ustreza delu nas, ki je vključen ali ki ga je treba vključiti v skladno enostno osebo« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 722).

¹⁸ »Čreda simbolizira čredni nagon. Človek je v skupnosti tisto, kar je žival v čredi. Bolj ko je človek sposoben živeti sam, zunaj stranke ali skupine, bolj je samozadosten, s tem pa postane oseba, preneha biti navaden posameznik.« (Chevalier in Gheerbrant, 1993: 87)

proces preraščanja v simbol. Motivi žival, zver, *ptica* (*ptiček*, *ptič*), *pav* (*pavov krik*), *konj*, *pelikan*, *riba* (*ribnik*), *skovir* in *čreda* prenašajo v pesmi arhaične, v veliki meri osamosvojene in s tem simbolne pomene. Prihajajo iz kulturnega spomina in tako kažejo na svoj vase zaprt pomen, vendar ga ne morejo v celoti ohraniti. V novem pesniškem okolju nastopajo kot variante, ki imajo funkcijo diahronega kulturnega povezovanja in snovnega sooblikovanja nove poetike.

POVZETEK

V pričujočem prispevku obravnavamo živalske motive v poeziji Mirana Jarca in s pomočjo Lotmanove semiotične teorije ugotavljamo njihovo preraščanje v simbole. Ti so kot del znakovnih sistemov človeških civilizacij posredniki pomena, ki jih zaradi pomenske samostojnosti lahko izločimo iz semiotičnega konteksta. Ohranjajo kulturni spomin, hkrati pa kot variante sodelujejo pri snovnem oblikovanju poezije. Raba živalskih motivov in simbolov se močno ujema z Jarčevim pogledom na svet. Motivi *žival*, *zver*, *ptica*, *ptiček*, *ptič*, *pav*, *pavov krik*, *konj*, *pelikan*, *riba*, *ribnik*, *skovir* in *čreda* preraščajo v simbole, ki prenašajo v poezijo arhaične pomene in ohranijo smiselno samostojnost.

Viri in literatura

- Chevalier, Jean in Gheerbrant, Alain, 1993: *Slovar simbolov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čeh, Jožica, 2001: *Metaforika v Cankarjevi kratki pripovedni prozi*. Maribor: Slavistično društvo.
- Čeh, Jožica, 2004: Kosovelova poezija med tišino in krikom. Jesenšek, Marko (ur.): *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*. Novo mesto: Slavistično društvo Slovenije.
- Dolgan, Marjan, 1996: *Tri ekspresionistične podobe: Pregelj, Grum, Jarc*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Jarc, Miran, 1960: *Človek in noč. Izbor pesmi, dramskih prizorov in proze*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kmecl, Matjaž, 1996: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Mihelač in Nešović.
- Kos, Janko, 1992: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: DZS.
- Kos, Janko, 2001: *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.
- Lotman, Jurij Mihajlovič, 2006: Simbol v sistemu kulture. *Znotraj mislečih svetov*. Ljubljana: Studia humanitatis. 155–169.
- Petre, Fran, 1955: Kozmična poezija Mirana Jarca. *Naša sodobnost*. 127–151.
- Šinko, Dejan, 2012: *Motivika in simbolika živali v poeziji Mirana Jarca*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Stojanović, Bojana, 1987: *Poetika Mirana Jarca*. Novo mesto: Dolenjski muzej.
- Zdravec, Franc, 1972: *Zgodovina slovenskega slovstva 7*. Maribor: Obzorja.
- Zdravec, Franc, 1980: *Elementi slovenske moderne književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Zdravec, Franc, 1993: *Slovenska ekspresionistična literatura*. Murska Sobota: Pomurska založba, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Spletna različica SSKJ. Dostopno: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> [25. 1. 2015].